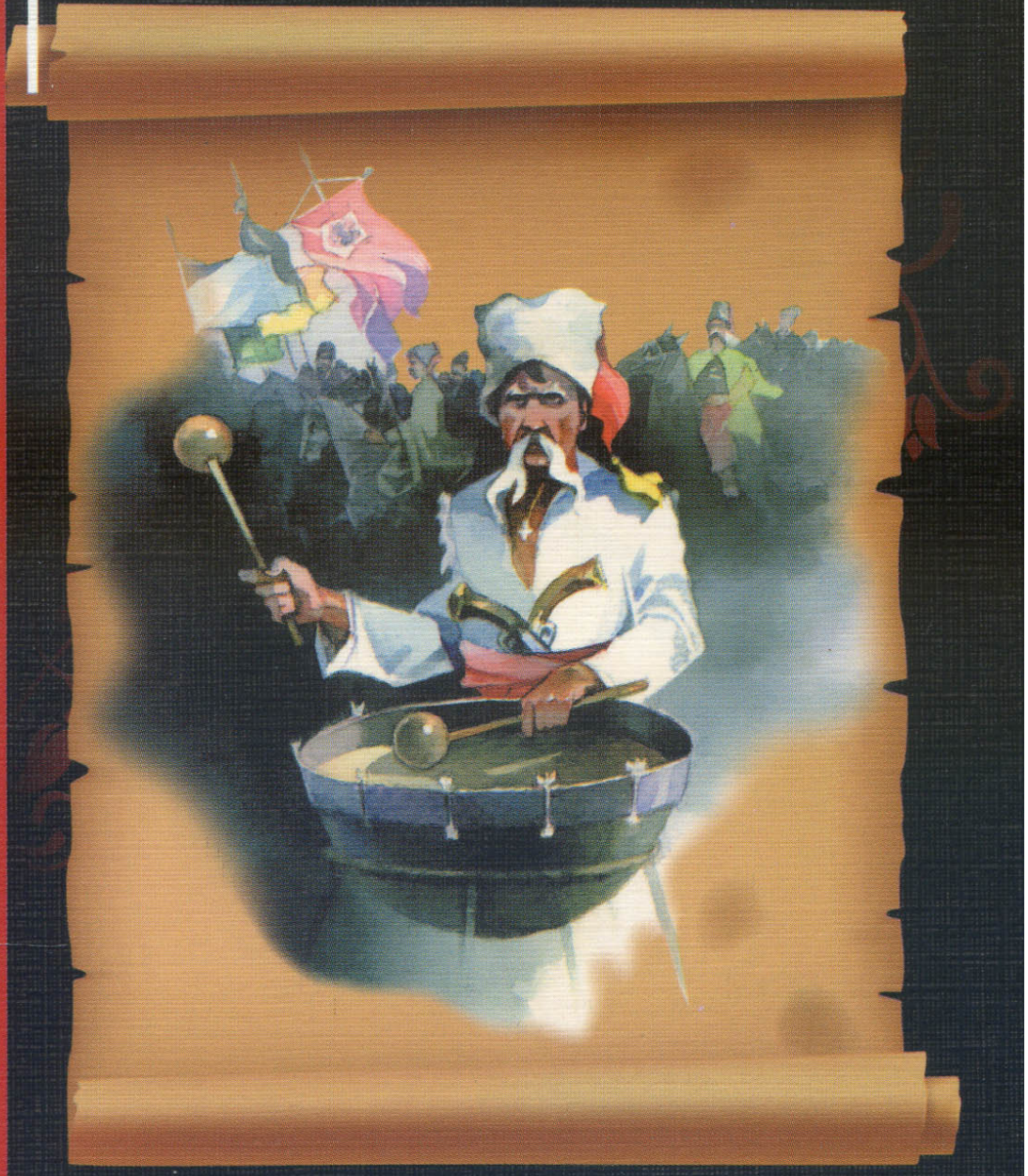
Пантелеймон
КУЛІШ

Чорна рада

Михайло Чарнишенко

Бібліотека української героїки

Бібліотека української героїки

Пантелеймон Куліш

Чорна рада

Михайло Чарнишенко

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

ББК 84.4УКР1
К90

Бібліотека української героїки
заснована 2008 року

Випуск 1

Видання підготовлене Інститутом культурологічних
та етнополітичних досліджень
імені Іларіона Київського, МАУП

Керівник проекту професор ***Василь Яременко***
Упорядкування та передмова ***Аліни Яцько***

Художник ***Петро Ткаченко***

Куліш, Пантелеймон.

К90 Чорна рада (Хроніка 1663 року); Михайло Чарнишенко: іст. романи / П. Куліш; упорядкув. та передм. А. Яцько. — К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. — 452 с. — (Бібліотека української героїки; вип. 1).

ISBN 978-966-608-864-5

"Чорна рада" — перший історичний роман в українській літературі про події минувшини в Україні 1663 року, в якому автор художньо відтворює непрості події в житті українського козацтва одразу після смерті гетьмана Б. Хмельницького. "Михайло Чарнишенко" — лицарська авантюрна повість, де історичне тло загострює чуттєве сприйняття проблем твору (лицарства козаків, батьків і дітей, збереження звичаїв, фатального кохання).

Для широкого загалу читачів.

ББК 84.4УКР1

© П. Куліш, 2008
© А. Яцько, передм., прим., упорядкув., 2008
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008

ISBN 978-966-608-864-5

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ — АВТОР ПЕРШИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ

І буде дух його із віку в вік сіяти,
Серце цілющою водою покропляти,
І рани гоїти, і сльози обтирати...

Епітафія на пам'ятнику П. Кулішу

Явище Пантелеймона Куліша в українській літературі є непроминальним, яскравим і, напевно, одним із найскладніших. Куліш — автор першого історичного роману українською мовою "Чорна рада (Хроніка 1663 року)", двотомного фольклорно-етнографічного збірника "Записки о Южной Руси", поетичних збірок "Досвітки", "Дзвін" і цілої низки інших прозових, поетичних, драматургічних творів. Його подвижницька діяльність щедро плодоносила не лише на ниві літератури, але й історії, етнографії, фольклористики, мовознавства, критики, перекладу, видавничої справи. Куліш у багатьох галузях — ***перший***. Справді, "гарячий Куліш", як його називали за норовливу вдачу, став "батьком українського правопису" (Іван Огієнко), запровадивши "кулішівку", якою певною мірою користуємося й нині; він був ***першим*** біографом, упорядником і видавцем повного зібрання творів М. Гоголя; знаючи близько чотирнадцяти мов, ***першим*** перекладав твори В. Шекспіра, Дж. Байрона, Г. Міллера, Й. Гете, Г. Гейне. Найважливішим у житті Куліша був переклад Святого Письма, як зазначив історик Іван Каманін, що якби автор, окрім перекладу Біблії, не зробив більше нічого,

й цього було б достатньо, щоб його ім'я стало безсмертним. Разом із Тарасом Шевченком та Миколою Костомаровим Куліш був одним із засновників Кирило-Мефодіївського братства, стояв він і біля витоків першого українського журналу "Основа".

Творча спадщина Пантелеймона Куліша надзвичайно багата, цінна, багатогранна, але водночас і суперечлива. Суспільно-політичні погляди письменника на український народ, на його історію змінювалися часто полярно: від засадничих ідей українського державництва до діаметрально протилежних — чи то пропольських, чи проросійських орієнтацій. Іван Франко в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року" писав: "Куліш протягом свого довгого життя переходив найрізноманітніші сліди, виступав у найрізноманітніших ролях і полишив по собі багату літературну спадщину, в якій обік цінного, було багато схибленого, багато суперечностей".

З висоти сьогодення протиріччя у спадщині Куліша тьмяніють на тлі титанічної праці, яку майбутнім генераціям ще належить осягнути й оцінити об'єктивно. Все своє майже шістдесятирічне творче життя письменник поклав на вівтар українського культурного подвижництва, духовного відродження нації. Борис Грінченко зауважив, що любов до рідного краю, до рідної мови аніскільки не залежить від того, чи ганебна була наша історія, чи були наші історичні діячі борцями за правду, чи розбишаками. Куліша можна "звинуватити" лише в надмірній любові до України, до її народу, до її пісні, до її звичаю.

На небосхилі української літератури зірка Пантелеймона Куліша друга за величиною після Тарасової. Іван Франко сказав, що у Куліша було все, що й у Шевченка, не було лише одного — "крил генія". Проте була щоденна вісімнадцятигодинна копітка праця, й, безперечно, природний талант до слова.

Куліш не просто подав український твір в оправі світових тенденцій, а й зберіг при цьому національну ідентичність, потужність і силу народного слова, самобут-

ність українську. Потверджує цю думку Микола Зеров у сонеті "Куліш":

Він боре тупість і мургу лінь,
В Європі хоче "ставляти курінь",
Над творами культурників п'яніє;
І днів старечих тягота легка
І навіть в смертних муках агонії
В повітрі пише ще його рука...

***

Пантелеймон Олександрович Куліш народився 7 серпня 1819 року (за старим стилем 26 липня) в містечку Воронежі Глухівського повіту на Сіверо-Чернігівщині (нині Шосткінський район Сумської області). Був восьмою дитиною від другого шлюбу заможного козака-хлібороба Олександра Андрійовича Куліша з дочкою сотника Івана Гладкого — Катериною. Батько Пантелеймона Куліша через відмову перебувати на державній службі, хоч і належав до старшинського роду, втратив право на дворянство. Оскільки батько і мати мали козацьке коріння, в родині панувала атмосфера хутірного старосвітського побуту з атрибутивним дотриманням патріархальних традицій, обрядів, звичаїв, що вплинуло на формування особистості письменника. Домашнім вихованням займався дяк Андрій, якого найняли батьки.

Чільне місце в житті Куліша посідала мати, Катерина Іванівна, а також сестра Леся, обох він втратив ще в дитячі роки. Сестра навчила грамоти, а мама, хоч і була неписьменна, та мала гострий природний розум, знала багато пісень, казок, приказок. Пізніше Куліш написав: "Пісня була для неї забавкою, вона думала піснями. Сидя за роботою, вона ніколи не вмовкала, тільки, було, зітхне, задумається і знов співає. А серед бесіди в неї було що не слово, то приказка"[1]. Згодом письменник зізнається, що не дуже був прив'язаний до батьківсько-

[1] *Куліш П.* Вибрані твори. — К., 1960. — С. 5.

го дому й почувався не зовсім затишно, бо там не було неньки. Рідна хата й материнська любов — поняття для нього нерозривні.

Після смерті матері опіку над підростаючим Паньком взяла високоосвічена, заможна сусідка, генеральська дочка й вдова секунд-майора Уляна Терентіївна Мужиловська, яка прищепила Кулішеві любов до книжки, стала для нього духовною матір'ю. За сприяння Уляни Терентіївни Куліш навчався в Новгород-Сіверському повітовому училищі, де виявив особливі успіхи в малюванні, у вивченні мов. По закінченні училища батько хотів віддати сина на службу до повітового училища, однак пані Мужиловська наполягла на тому, щоб Куліш вступив до Новгород-Сіверської гімназії, це і сталося у жовтні 1833 року. Свої дитячі враження Куліш пізніше відтворить у циклі автобіографічних повістей "Воспоминание детства" ("История Ульяны Терентьевны", "Феклуша").

Директором Новгород-Сіверської гімназії, однієї з найкращих у тодішній Україні, був український письменник і педагог Ілля Тимківський, він заохотив юнака до праці в літературній царині. У гімназії Куліш разом з товаришем Петром Сердюком захопився творами Й. Гете, Ф. Шіллера, М. Жуковського, О. Пушкіна, М. Гоголя. Збірник українських дум і пісень Михайла Максимовича став для Куліша настільною книгою, яку він буквально вивчив напам'ять; почав збирати перлини українського фольклору — пісні, а згодом і писати власні твори. Українською мовою був написаний твір "Циган", інтерпретований уривок з народної казки, яку він чув ще від матері (опубліковано в альманасі "Ластівка" 1841 року). Ще з ранніх літ Пантелеймон Олександрович визначив для себе надзвичайно високі цілі. У шістнадцять років Куліш написав програму дій на все життя: планував стати першим письменником в Україні, написати історичний роман, поетичну історію України, впорядкувати український правопис, стати критиком, видати дванадцятитомну енциклопедію українського фольклору та етнографії, заснувати друкарню, журнал,

здійснити переклад Біблії. Як бачимо, всі пункти своєї програми Куліш не лише виконав, а й зробив значно більше.

Через брак коштів мусив залишити навчання у гімназії, закінчив лише п'ять класів. Певний час вчителював у заможних родинах, хоча у Куліша була мрія вступити до нещодавно створеного в Києві університету імені Святого Володимира. Перший біограф письменника В. Шенрок зауважив: "...в первый раз он явился на экзамен, повидимому с недостаточным научным багажом..." Попрацювавши діловодом у Ніжинському ліцеї вищих наук, через рік (1839), Куліша зачислили слухачем словесного факультету, а в 1840 році "по прошению" став повноцінним студентом юридичного факультету. В зв'язку з розпорядженням міністра народної освіти Уварова, за яким не мали права навчатися студенти не дворянського звання, Куліш був відрахований, оскільки документів на підтвердження дворянського походження не мав. Ще студентом він познайомився з першим ректором університету Михайлом Максимовичем, сподобався професору — і почав часто заходити на гостини до професора. Вечорами вони співали пісень, читали романи Вальтера Скотта. Максимович дав Кулішу переписувати ще не видані збірки пісень і надрукував в альманасі "Киевлянин" два його оповідання про воронезьких козаків — "О том, от чего в местечке Воронеже высох Пешевцов став", "О том, что случилось с козаком Бурдюком на Зеленой неделе".

Завдяки клопотанням Максимовича перед "помощником попечителя киевского учебного округа" Михайлом Юзефовичем у 1841 році Куліш почав викладати російську словесність у Луцькому дворянському училищі. Читаючи книжки мовами оригіналу, він самостійно опанував польську, німецьку, французьку мови. У Луцьку написав оповідання "Орися" й історичну поему "Україна". Залюблений в історичні романи В. Скотта, зокрема після прочитання "Карла Сміливого", Куліш написав і видав 1843 року історичну повість російською мовою "Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад".

Недовго вчителював Куліш у Луцьку — не склалися стосунки з новим директором гімназії. У серпні 1841 року, не без допомоги Юзефовича, він переїхав до Києва, де вчителював спочатку в Києво-Печерському, а згодом в Києво-Подільському дворянських училищах. Під час літніх канікул здійснив фольклорно-етнографічну експедицію Київською губернією, збирав народні пісні, думи, легенди, казки, повір'я тощо. Це стало його постійним захопленням і серйозною працею на все життя.

1843–1844 роки ознаменувалися для Куліша цілою низкою знайомств. Улітку 1843 року відвідав містечко Олександрівку, де жив відомий письменник — "польський Вальтер Скотт" Михайло Грабовський. Познайомився також із студентом київського університету Василем Білозерським, а ще раніше, весною того ж року, — з Шевченком. Про цю зустріч Куліш згадував: "Можна сказати, що це зійшовся низовий курінник, січовик із городовим козаком-кармазинником. А були вони справді представителі двох половин козаччини"[1]. Склалися приятельські стосунки і з Костомаровим.

У вересні 1845 року Куліша призначено вчителем у Рівненську гімназію, де пропрацював до листопада того ж року, потім був переведений на службу старшим вчителем у петербурзьку П'яту гімназію, згодом став викладачем російської мови для неросійськомовних студентів університету. Куліш був близьким до родини ректора Петербурзького університету, відомого поета, критика, редактора журналу "Современник" Петра Плетньова, який всіляко підтримував молодого письменника, навіть готував його на посаду редактора цього видання. Пантелеймону Кулішу 1846 року, як молодому перспективному вченому, Академія наук дала відрядження за кордон (Пруссія, Саксонія, Австрія) на два з половиною роки для вивчення слов'янських мов та літератури. Ось як про цей період занотовує він у щоденнику: "То, что

[1] *Кулиш П.* Жизнь Кулиша // Спогади про Тараса Шевченка. — К., 1982. — С. 119.